

Reza Aslan

BOG

Ljudska istorija

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Reza Aslan

GOD: A HUMAN HISTORY

Copyright © 2017 by Aslan Media, Inc.

All rights reserved.

This translation published by arrangement with Random House, a division of

Penguin Random House LLC

Translation copyright © 2019 za srpsko izdanje, LAGUNA

Slika na naslovnoj strani:

Bog gleda bez osude dok Adam optužuje Evu za prestup
Izgravirao P.I. Drevet 1720. po crtežu Noela Kojpela

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Mojim sinovima Sajrusu, Džasperu i Ejsi,
dok polaze na sopstvena duhovna putovanja.*

SADRŽAJ

Uvod: Prema našoj slici	9
Prvi deo: Otelotvorena duša	17
Prvo poglavlje: Adam i Eva u raj	19
Drugo poglavlje: Gospodar zveri	38
Treće poglavlje: Lice u krošnji drveta	59
Drugi deo: Očovečeni bog	73
Četvrto poglavlje: Koplja u plugove.	75
Peto poglavlje: Uzvišene ličnosti	94
Šesto poglavlje: Vrhovni bog	119
Treći deo: Šta je bog?.	141
Sedmo poglavlje: Bog je jedan	143
Osmo poglavlje: Bog je trojstvo	164
Deveto poglavlje: Bog je sve	185
Zaključak: Jedno	207
Izjave zahvalnosti	215
Napomene	217

UVOD

Prema našoj slici

KAD SAM BIO mali mislio sam da je bog krupni, moćni starac koji živi na nebu – veće i snažnije izdanje mog oca, ali s čarobnim moćima. Zamišljao sam da je privlačan i da mu duga seda kosa pada na ramena, da sedi na prestolu obavijen oblacima. Kad progovori, njegov glas grmi nebesima, naročito ako je gnevan. A često je gnevan. No, takođe je srdačan i pun ljubavi, milostiv i dobar. Smeje se kad je srećan i plače kad je tužan.

Ne znam tačno odakle mi takva slika boga. Možda sam je negde video prikazanu na vitražu ili odštampanu u knjizi. Moguće je da sam se rodio s njom. Istraživanja pokazuju da mala deca, bez obzira na to odakle potiču i koliko su religiozna, imaju teškoća da razlikuju ljude i boga u smislu načina i cilja dejstvovanja. Kada im zatraže da zamisle boga, bez izuzetka opisuju ljudsko biće s natprirodnim moćima.¹

Kako sam rastao, polako sam napuštao svoje detinje stavove. No, ta slika boga je ostala. Nisam odgajan u naročito religioznom domaćinstvu, ali su me oduvek općinjavali religija i duhovnost. U glavi su mi vrvele nedorečene teorije o tome šta je bog, odakle potiče i kako izgleda (zanimljivo, i dalje je ličio na mog oca). Nisam želeo jednostavno da saznajem o bogu; želeo sam da doživim boga, da osetim njegovo prisustvo u svom životu. No, kad sam to pokušao i protiv svoje volje sam zamišljao da se između nas otvara duboki ponor, da je bog s jedne, a ja s druge strane ponora i da nema načina da ni on ni ja pređemo preko.

Kao tinejdžer preobratio sam se iz mlakog islama mojih roditelja Iranaca u vatreno hrišćanstvo mojih drugova Amerikanaca. Odjednom se onaj detinji poriv da mislim o bogu kao o moćnom ljudskom biću zgusnuo u obožavanje Isusa Hrista kao doslovno „boga od krvi i mesa“. U početku sam to iskustvo doživljavao kao da sam počeo svrab koji me je mučio čitavog života. Godinama sam tragao za načinom da premostim jaz između sebe i boga. Sada sam pronašao religiju koja tvrdi da tog jaza nema. Ako želim da saznam kakav je bog, treba samo da zamislim potpuno savršeno ljudsko biće.

To je imalo izvesnog smisla. Ima li boljeg načina da se uklone prepreke između ljudskih bića i boga nego da se bog prikaže kao ljudsko biće? Kao što je slavni nemački filozof Ludvig Fojerbah rekao objašnjavajući ogromni uspeh hrišćanske zamisli boga: „Samo biće

koje u sebi obuhvata čitavog čoveka može da zadovolji čitavog čoveka.“²

Prvi put sam ove Fojerbahove reči pročitao na koledžu, otprilike u vreme kad sam odlučio da se poduhvatim doživotnog istraživanja religija sveta. Činilo mi se da Fojerbah želi da kaže da gotovo sveopšta privlačnost boga koji izgleda, razmišlja i ponaša se kao mi potiče iz naše duboko ukorenjene potrebe da doživimo božanstvo kao odraz sebe samih. Ta istina pogodila me je kao grom. Da li me je zbog toga hrišćanstvo privuklo u ranoj mladosti? Jesam li sve vreme stvarao svoju sliku boga kao ogledalo koje odražava moja sopstvena svojstva i osećanja?

Zbog ove mogućnosti bio sam ogorčen i razočaran. Tražeći širu zamisao boga napustio sam hrišćanstvo i vratio se islamu, privučen radikalnim ikonoborstvom te religije: verovanjem da se bog ne može ograničiti nikakvom slikom, ljudskom ili bilo kakvom. No, ubrzo sam shvatio da to što islam odbija da prikaže boga u ljudskom obliku ne znači i da odbija da misli o bogu u ljudskim okvirima. Muslimani, kao i drugi vernici, najčešće pripisuju bogu sopstvene vrline i poroke, svoja osećanja i nedostatke. Nemaju mnogo izbora. Malo ko od nas ima.

Ispostavlja se da je taj poriv da očovečujemo božanstvo upisan u naš mozak, pa je zbog toga najvažnije obeležje gotovo svih religijskih tradicija koje svet poznaje. Sam postupak nastanka zamisli boga tokom ljudske evolucije nas primorava da, svesno ili ne, oblikujemo boga prema našoj slici. Štaviše, čitava istorija ljudske

duhovnosti može se posmatrati kao jedna dugotrajna, zamršena, uvek rastuća i izuzetno združujuća težnja da shvatimo božansko dajući mu naša osećanja i naš karakter, pripisujući mu naša svojstva i naše žudnje, snabdevajući ga našim slabostima i snagom, čak i našim telima – ukratko, da stvorimo boga od nas samih. Ono što želim da kažem jeste da najčešće, bili toga svesni ili ne, bez obzira na to jesmo li vernici ili nismo, ogromna većina nas kada misli o bogu misli o božanskoj verziji samih sebe: o ljudskom biću, ali s nadljudskim moćima.³

Ovo ne znači da bog ne postoji niti da je ono što nazivamo bogom isključivo ljudski izum. Obe ove tvrdnje možda su i tačne, ali to nije tema ove knjige. Nemam želju da dokazujem da bog postoji ili ne postoji iz jednostavnog razloga što ne postoji dokaz ni za jedno ni za drugo. Vera je stvar izbora; svako ko tvrdi drugačije želi da vas preobrati. Ili ste odabrali da verujete u nešto izvan materijalnog sveta – u nešto stvarno, u nešto što se može saznati – ili niste. Ako ste, kao i ja tako odabrali, onda morate sebi da postavite drugo pitanje: da li želite to da doživite? Da li želite s tim da komunicirate? Da ga upoznate? Ako je tako, onda će vam pomoći jezik kojim možete izraziti to temeljno i neizrecivo iskustvo.

Tu na pozornicu stupa religija. Ako ostavimo po strani mitove i obrede, hramove i katedrale, zapovesti i zabrane koje već hiljadama godina dele ljude u različite i često međusobno suprotstavljene grupacije, religija je jedva nešto više od „jezika“ stvorenog od simbola i

metafora koji omogućavaju vernicima da izražavaju, jedni drugima ili sami sebi, neizrecivo iskustvo vere. Začkoljica je u tome što je, tokom čitave istorije religije, postojao jedan simbol koji se isticao kao sveopšti i najviši – jedna veličanstvena metafora za boga iz koje su izvedeni gotovo svi ostali simboli i metafore u gotovo svim svetskim religijama: mi, ljudska bića.

Ovaj koncept, koji ja nazivam „očovečeni bog“, urezao se u našu svest onog trenutka kada nam je misao o bogu prvi put pala na pamet. To nas je dovelo do najranijih teorija o prirodi kosmosa i našoj ulozi u njemu. Obavestilo nas je o prvim fizičkim predstavama sveta izvan našeg. Verovanje u očovečenog boga vodilo nas je kao lovce-sakupljače, a zatim, desetinama hiljada godina kasnije, navelo nas je da koplja zamenimo za plugove i počnemo da sejemo i sadimo. Naše prve hramove sagradili su ljudi koji su o bogovima mislili kao o nadljudskim stvorenjima – kako su smatrale i naše prve religije. Mesopotamci, Egipćani, Grci, Rimljani, Indijci, Persijanci, Jevreji, Arapi – svi su razvili svoje teističke sisteme u ljudskim terminima i prema ljudskoj slici. Isto važi i za neteističke tradicije kao što su đainizam i budizam, koje zamišljaju duhove i deve koji nastanjuju njihovu teologiju kao nadljudska stvorenja koja se, kao i njihovi ljudski parnjaci, pokoravaju zakonima karme.⁴

Čak i oni savremeni Jevreji, hrišćani i muslimani koji se toliko trude da iznesu teološki „ispravna“ verovanja o jednom jedinstvenom bogu koji je bestelesan

i nepogrešiv, sveprisutan ili sveznajući, kao da su primorani da zamišljaju boga u ljudskom obličju i da o bogu govore u ljudskim terminima. Istraživanja brojnih psihologa i stručnjaka za spoznaju pokazala su da najpobožniji vernici, kada moraju da iznesu svoje misli o bogu, uglavnom govore o njemu kao o nekoj osobi koju su sreli na ulici.⁵

Razmislite o tome da vernici često opisuju boga kao dobrog ili punog ljubavi, svirepog ili ljubomornog, milostivog ili obzirnog. Sve to su, naravno, ljudske osobine. No, ova uporna upotreba ljudskih osećanja u opisivanju nečega što je – šta god drugo bilo – krajnje neljudsko samo dalje pokazuje našu suštinsku potrebu da projektujemo našu ljudskost u boga, da dodelimo bogu ne samo sve ono što je vredno u ljudskoj prirodi – našu sposobnost za bezgraničnu ljubav, našu saosećajnost i želju da pokažemo saosećanje, našu žeđ za pravdom – nego i sve ono što je u njoj loše: našu agresivnost i pohlepu, našu pristrasnost i licemerje, našu sklonost ka delima krajnjeg nasilja.

Postoje, sasvim je jasno, izvesne posledice ovog prirodnog poriva da očovečimo božansko. Kada bogu podarimo ljudska svojstva, mi u suštini proglašavamo ta svojstva božanskima tako da je sve što je dobro ili rđavo u našoj religiji samo odraz svega onog dobrog i rđavog u nama. Naše želje postaju božje želje, ali bez granica. Naša dela postaju božja dela, ali bez posledica. Stvaramo nadljudsko biće obdareno ljudskim osobinama, ali

bez ljudskih ograničenja. Oblikujemo religije i kulture, društva i vlast prema sopstvenim ljudskim žudnjama sve vreme ubeđujući sami sebe da su te žudnje zapravo božje.

To više od svega drugog objašnjava zašto je tokom čitave ljudske istorije religija bila sila koja donosi i bezgranično dobro i nezamislivo zlo; zašto ista vera u istog boga nadahnjuje jednog vernika na ljubav i saosećanje, a drugog na mržnju i nasilje; zašto dva čoveka mogu istovremeno da pristupe istom svetom tekstu i dođu do potpuno suprotstavljenih tumačenja tog teksta. Štaviše, većina verskih sukoba koji i dalje potresaju naš svet potiče iz naše urođene, nesvesne potrebe da sebe uzdignemo u oličenje onoga što bog jeste i što bog želi, koga bog voli i koga mrzi.

Trebalo mi je mnogo više godina da shvatim da je zamisao boga koju tražim jednostavno preširoka da je definiše bilo koja religijska tradicija i da ću moći istinski da doživim boga samo ako ga onečovečim svojoj duhovnoj svesti.

Zbog toga je ova knjiga više od puke teorije o tome kako smo očovečili boga. Ona je i poziv da prestanemo s tovaranjem naših ljudskih poriva na božansko i da razvijemo više panteistički pogled na boga. U najmanju ruku ona je podsetnik da smo, bez obzira na to da li verujemo u jednog ili u više bogova i da li uopšte verujemo u boga i bogove, mi oblikovali boga prema našoj slici, a ne obrnuto. A u toj istini leži ključ zrelijeg, miroljubivijeg i iskonskijeg oblika duhovnosti.

PRVI DEO

Otelotvorena duša

Adam i Eva u raju

U POČETKU JE BILO ništavilo. Mrak. Haos. Ogromno more praznine bez oblika i materije. Nije bilo neba ni zemlje, vode se nisu razdvojile. Nikakvi bogovi nisu se pokazali niti su se imena izgovorila. Nije bilo unapred određene sudbine do... do bleska, nešto svetla i iznenadne eksplozije prostora i vremena, energije i materije, atoma i molekula – cigli od kojih se sastoje stotine milijardi galaksija načičkanih stotinama milijardi zvezda.

Blizu jedne zvezde čestica prašine prečnika veličine mikrometra sudarila se s drugom i tokom stotina miliona godina srastanja počela da se okreće, da dobija masu, da stiče koru, okeane, kopno i, neočekivano, život: prvo jednostavan, a onda složen; život koji je prvo puzio, a onda koračao.

Milenijumi su prošli dok su glečeri napredovali i povlačili se preko površine zemlje. Ledene kape su se

otopile i mora su se podigla. Ploče kontinentalnog leda su omekšavale i klizile preko niskih brda i dolina Evrope i Azije preobražavajući nepregledne šume u ravnice bez drveća. U to utočište zakoračile su prve savremene jedinke naše vrste – „istorijski“ Adam i Eva, ako baš želite: *Homo sapiens*, „čovjek koji misli“.

Visoki, pravih udova, snažne građe, širokih noseva i uspravnih čela Adam i Eva počeli su da evoluiraju između 300.000. i 200.000. godine pre nove ere kao završna grana ljudskog porodičnog stabla. Njihovi preci izašli su iz Afrike otprilike sto hiljada godina ranije, u vreme kad Sahara nije bila jalova pustinja kao sada, nego predeo bogatih jezera i raskošnog zelenila. Prelazili su Arabijsko poluostrvo u talasima, širili se ka severu preko stepa srednje Azije, ka istoku na indijski potkontinent, preko mora u Australiju i ka zapadu preko Balkana dok nisu stigli u južnu Španiju, na ivicu Evrope.

Usput su susretali ranije vrste putujućih ljudi kao što su uspravni *Homo erectus* koji je obavio slično putovanje u Evropu stotinama hiljada godina ranije, srčani *Homo denisova* koji je skitao po ravnicama Sibira i istočne Azije, plećati *Homo neanderthalensis* – neandertalac – kog je *Homo sapiens* ili iskorenio ili apsorbovao (niko ne zna pouzdano).¹

Adam je lovac, pa ako ga zamišljate, zamislite ga s kopljem u ruci i ogrnutog rasečenom mamutovom kožom. Preobražaj iz lovine u lovca ostavio je u njemu genetički otisak, nagon za lovom. On ume da prati

životinje po tragu u svako godišnje doba i strpljivo da čeka pogodan trenutak da napadne burno i nasilno. Kad ubije, ne kida meso i ne proždire ga na licu mesta, nego ga odnosi u svoje sklonište da ga podeli sa zajednicom. Pogrbljen ispod široke nadstrešnice od životinjske kože razapete preko mamutovih kostiju, on kuva hranu na ognjištu oivičenom kamenjem i odlaže ostatke u jame iskopane duboko u većitom ledu.

Eva je takođe lovac, ali njeno oružje nije koplje, nego mreža koju mesecima, možda i godinama plete od finih biljnih vlakana. Čučeci na šumskom tlu u polutami zore, ona pažljivo namešta zamke po površinama obraslim mahovinom i strpljivo čeka zlosrećnog zeca ili lisicu da upadnu u klopku. U međuvremenu njena deca po šumi traže jestive biljke, vade gljive i korenje, hvataju reptile i velike insekte i sve to donose nazad u logor. Kada je reč o prehrani zajednice, svako ima svoju ulogu.²

Oruđa koja Adam i Eva nose su od kremenca ili kamena, ali to nisu obična pomagala koja se podižu sa zemlje i lako odbacuju. Ona su stalna, izdržljiva i prefinjena; nisu pronađena, nego napravljena. Adam i Eva nose svoje alatke sa sobom kad se sele iz skloništa u sklonište i ponekad ih menjaju za bolje alatke ili za sitnice od slonovače i jelenskih rogova, za priveske od kostiju, zuba ili školjki. Takvi predmeti njima su dragoceni; izdvajaju ih od ostatka zajednice. Kada neko od njih umre i sahrane ga u zemlju, s njim sahranjuju i te predmete kako bi pokojnik mogao da uživa u njima i u budućem životu.³

Budući život postoji, Adam i Eva ubeđeni su u to. Zašto bi se inače mučili da sahranjuju pokojnike? Nema praktičnog razloga za to. Mnogo je lakše ostaviti tela na otvorenom da istrule ili da ih iskljucaju ptice. Pa ipak, neumorno su se trudili da pokopavaju tela prijatelja i članova porodice, da ih zaštite od nemilosrdne prirode i da im ukazuju izvesno poštovanje. Na primer, pažljivo su postavljali leševe u neke položaje, protezali ih ili sklopčavali u položaj zametka, okretali ih ka istoku i izlasku sunca. Lobanje su drali, skalpirali, zakopavali ih posebno tokom druge sahrane ili ih izlagali, sa sve veštačkim očima koje oponašaju pogled. Možda su čak razbijali lobanje mrtvih, vadili mozak i proždimali ga.

Samo telo su posipali krvavocrvenom glinom (ta boja bila je simbol života) pre nego što ga polože na odar od cveća i ukrase ga ogrlicama, školjkama, životinjskim kostima ili alatkama – predmetima koji su bili dragi pokojniku, predmetima koji mu mogu zatrebati u sledećem životu. Palili su vatre oko tela i prinosili mu žrtve. Na humke su čak stavljali kamenove kako bi ih obeležili i kasnije pronašli i posećivali.⁴

Pretpostavljam da su Adam i Eva radili ovo jer su verovali da mrtvi zapravo nisu mrtvi, nego su se preselili nekuda drugde, u svet u koji živi mogu da stupe preko snova i vizija. Tela trunu, ali nešto od osobe opstaje, nešto različito i odvojeno od tela – u nedostatku bolje reči nazovimo to dušom.⁵

Odakle im ta pomisao mi ne znamo, ali ona je suštinski važna za njihovu svest o samima sebi. Adam i Eva kao da su nagoniski znali da su otelotvorene duše. To verovanje je toliko drevno i urođeno, toliko duboko ukorenjeno i rasprostranjeno da se mora smatrati ni manje ni više nego najvažnijim simbolom ljudskog iskustva. Štaviše, u to su verovali i preci Adama i Eve, neandertalac i *Homo erectus*. I oni su po svemu sudeći upražnjavali razne oblike obredne sahrane, što znači da su i oni smatrali da je duša odvojena od tela.⁶

Ako je duša odvojena od tela, onda može da nadživi telo. A ako duša nadživi telo, onda je vidljivi svet sigurno prepun duša svih koji su ikada u njemu živeli i umrli. Adam i Eva smatrali su da se te duše mogu opaziti, da postoje u nebrojenim oblicima. Lišene tela, one postaju duhovi koji imaju moć da nasele sve – ptice, drveće, planine, sunce, mesec. Sve to treperi od života; ima dušu.

Jednog dana ti duhovi dobiće potpuno ljudsko obličje i svojstva, imena i mitologije, preobraziće se u natprirodna bića i ljudi će im se klanjati i moliti kao božanstvima. Ali, dotle još nismo stigli.

Ipak, Adam i Eva su sigurno lako zaključili da se njihove duše – ono što ih čini onim što jesu – po obliku i suštini ne razlikuju od duša onih oko njih, od duša onih pre njih, od duhova u stablima i od duhova u planinama. Šta god da su, šta god da im je suština, imaju jedno zajedničko. Svi su deo celine.

Ovo verovanje naziva se animizam – prizivanje duhovne suštine, odnosno „duše“, svemu postojećem, ljudskom ili ne – i verovatno je najraniji ljudski izraz bilo čega što bi se moglo nazvati religijom.⁷

Naši primitivni preci, Adam i Eva, primitivni su samo u pogledu oruđa i tehnologije. Njihovi mozgovi bili su veliki i razvijeni kao naši. Mogli su da misle apstraktno i imali su jezik pomoću kog su takve misli razmenjivali s drugima. Govorili su kao mi. Mislili su kao mi. Zamišljali su i stvarali, komunicirali i zaključivali kao mi. Oni su, jednostavno rečeno, mi: celovita i potpuna ljudska bića.

Kao celovita i potpuna ljudska bića umeli su da budu kritični i da eksperimentišu. Mogli su pomoću analogije da postavljaju složene teorije o prirodi stvarnosti. Umeli su da stvore suvisla verovanja zasnovana na tim teorijama. I umeli su da očuvaju ta verovanja prenoseći ih s kolena na koleno.

Štaviše, gde god je *Homo sapiens* bio, ostavio je za sobom tragove tih verovanja koje mi otkrivamo. Neki tragovi su u obliku spomenika na otvorenom koje je vreme uništilo. Drugi su zakopani u pogrebnim humkama koje i danas, desetinama hiljada godina kasnije, pokazuju nedvosmislene znake obrednih delatnosti. No, nigde nismo bliže u dodiru s našim drevnim precima – nigde se oni tako jasno ne pokazuju kao ljudi – nego unutar veličanstveno oslikanih pećina rasutih

široj Evropi i Aziji kao otisci stopala na stazama njihovog raseljavanja.⁸

Koliko mi umemo da odredimo, temelj sistema vjerovanja Adama i Eve bila je zamisao da je svemir slojevit. Zemlja je srednji svet smješten između kupole neba i šuplje polulopte podzemnog sveta. Gornji sloj može se dosegnuti samo u snovima i izmjenjenim stanjima svesti, a i to najčešće mogu samo šamani – oni koji djeluju kao posrednici između duhovnog i materijalnog sveta. No, u donji sloj može stići svako, ko jednostavno kopa duboko – ko puži, ponekad i dva-tri kilometra, kroz pećine i jame da bi naslikao, urezao i izvajao svoja vjerovanja neposredno na kamenu zidu koji deluje kao „opna“ koja povezuje njihov svet s drugim svetom.⁹

Ove oslikane pećine mogu se naći čak u Australiji i na indonežanskim ostrvima. Ima ih širom Kavkaza – od pećine Kapova na jugu Urala u Rusiji do pećine Kučulat u zapadnoj Rumuniji – kao i duž čitavog gornjeg toka reke Lene u Sibiru. Neki najstariji i zapanjujuće dobro očuvani primerci preistorijskog pećinskog slikarstva mogu se naći u planinskim predelima zapadne Evrope. Procenjeno je da je veliki crveni disk naslikan na zidu pećine El Kastiljo u severnoj Španiji nastao pre oko 40.995 godina, otprilike u vreme kada je *Homo sapiens* stigao u tu oblast. Južna Francuska puna je takvih pećina – od pećina Fon de Gom i Kombarel u dolini reke Vezer, preko pećine Lasko do pećina na reci Volp u podnožju Pirineja.¹⁰

Pećine na reci Volp pružaju jedinstven uvid u svrhu i delovanje tih podzemnih svetišta. To su tri međusobno povezane pećine koje je voda izdubila u krečnjaku: na istoku je Anlen, na zapadu je Tik d'Oduber, a u sredini je Pećina tri brata, nazvana tako po trojici braće koji su slučajno otkrili ovo nalazište 1912.

Ove pećine prvi je istraživao francuski arheolog i redovnik Anri Brej, poznat kao opat Brej. On je brižljivo precrtavao brojne slike koje je našao unutra. Njegovi crteži otvorili su prozor u nejasnu prošlost i omogućili nam da rekonstruišemo prihvatljivo tumačenje zapanjujućeg obrednog putovanja koje su naši preistorijski preci obavili tamo pre nekoliko desetina hiljada godina.¹¹

To putovanje počelo je oko sto pedeset metara od ulaza u prvu pećinu kompleksa, Anlen, u malom predvorju koje se sada zove Dvorana mrtvih. Važno je naglasiti da Adam i Eva nisu živeli u tim pećinama; oni nisu bili „pećinski ljudi“. Većina oslikanih pećina je vrlo nepristupačna i nepogodna za ljudsko stanovanje. Ulazak u njih je kao prelazak preko praga između vidljivog i natčulnog sveta. U nekim pećinama pronađeni su tragovi dužeg dejstvovanja, druge pak imaju neku vrstu predsoblja u kojima su se, kako arheološki dokazi nagoveštavaju, vernici možda okupljali da jedu i spavaju. No, to nisu boravišta; to je sveti prostor koji objašnjava zašto su slike u pećinama naslikane tako daleko od ulaza, pa su ljudi morali da obavljaju opasna putovanja kroz lavirint prolaza da bi ih videli.

U pećinama Volp Dvorana mrtvih služila je kao neka vrsta okupljališta, prostorija u kojoj su Adam i Eva mogli da se pripreme za predstojeći doživljaj. Tu ih je obavijao zagušljivi miris zapaljenih kostiju. Duž čitavog poda bila su udubljena ognjišta u kojima su gorele hrpe životinjskih kostiju. Kostii, naravno, odlično gore, ali nisu se zbog toga ovde spaljivale. Na kraju krajeva, podnožje Pirineja ne oskudeva u drvetu; drveta ima mnogo više nego kostiju i daleko lakše se pribavlja.

Verovalo se da životinjske kosti imaju posredničku moć – nalaze se unutar mesa, ali nisu meso. Zbog toga su ih drevni ljudi često sakupljali, glačali i nosili kao ukras. Zbog toga su od njih često rezbarili prefinjene amajlice s urezanim slikama bizona, irvasa ili riba – životinja koje su retko imale veze sa samim tim kostima. Ponekad su kosti umetane neposredno u pukotine i rupe u pećinskim zidovima, možda kao oblik molitve, kao način prenošenja poruka svetu duhova.

Spaljivanje životinjskih kostiju u ovim ognjištima verovatno je bilo način da se upije suština životinje. Snažni miris izgorele kosti i srži u tako skućenom prostoru delovao je kao neka vrsta tamjana koji osvećuje okupljene. Zamislite Adama i Evu kako satima sede u tom predvorju, obavijeni dimom njišu se sa svojim saplemenicima u ritmu bubnjeva od životinjske kože, uz piskavi odjek frula izdubljenih od kostiju lešinara i uz zveket ksilofona načinjenih od uglačanih kremenih sečiva – svi ti instrumenti otkriveni su u takvim pećinama

i oko njih – dok ne uđu u sveto stanje neophodno za nastavak putovanja.¹²

Adam i Eva ne lutaju besciljno kroz ove pećine. Svaka prostorija, svaka niša, svaka pukotina, hodnik i udubljenje imali su određenu svrhu – sve je smišljeno projektovano da izazove zanos. Obred je vrlo brižljivo kontrolisan, tako da kretanje kroz hodnike i zakutke i posmatranje slika na zidovima, podovima i tavanicama izazivaju određeni emocionalni odgovor, donekle sličan praćenju Puta suza srednjovekovne hrišćanske crkve.

Na početku moraju da se spuste na šake i kolena i puze kroz sedamdesetak metara dugačak prolaz koji povezuje Anlen s drugom pećinom kompleksa, Pećinom tri brata. Tu su ulazili u potpuno novi svet, obeležen nečim što u prvoj pećini toliko upadljivo nedostaje da to ne može biti slučajnost. Upravo u drugoj pećini Adam i Eva prvi put nailaze na pećinsko slikarstvo koje tako neizbrisivo određuje njihov duhovni život.

Glavni hodnik u Pećini tri brata račva se na dve uske staze. Leva staza vodi u dugačku prostoriju išaranu nizovima crnih i crvenih tačaka različite veličine. Te tačke predstavljaju najraniji oblik pećinskog slikarstva; u nekim pećinama starije su od četrdeset hiljada godina. Niko ne zna tačno šta one znače. Možda su beleške broja duhovnih vizija. Možda su muški i ženski simboli. No, prilično je pouzdano da te tačke nisu nasumično razbacane po zidovima. Naprotiv, često su naslikane prema jasno prepoznatljivom šablonu koji se ponavlja

iz jedne prostorije u drugu. To nagoveštava da su te tačke bile nekakve poruke ili uputstva, neka vrsta šifre za prenošenje važnih obaveštenja moliocima koji putuju sve dublje u utrobu zemlje.¹³

Desna staza glavnog hodnika Pećine tri brata skreće prema maloj tamnoj prostoriji poznatoj kao Galerija šaka. Njeni zidovi nisu išarani tačkama, nego desetinama otisaka dlanova što je daleko najprisutniji i najprepoznatljiviji postojeći oblik pećinskog slikarstva. Najstariji otisci otisnuti su pre oko trideset devet hiljada godina i mogu se naći ne samo u Evropi i Aziji, nego i u Australiji, na Borneu, u Meksiku, Peruu, Argentini, saharskoj pustinji, pa čak i u Sjedinjenim Američkim Državama. Otisci su načinjeni ili tako što su ljudi umakali šake u vlažnu glinu i pritiskivali ih na zidove pećina ili tako što su spuštali dlanove neposredno na zid i prskali oko njih glinu kroz šuplju kost da dobiju negativnu senku. Sama glina imala je svetu dužnost: krvavocrvena boja služila je kao most između materijalnog i duhovnog sveta.¹⁴

Ono što je najupadljivije jeste da otisci gotovo nikad nisu ostavljani na glatkim, pristupačnim delovima zidova kao što bi se očekivalo. Ne, otisci su grupisani oko nekih istaknutih topografskih tačaka: iznad ili blizu pukotina i rupa, unutar udubljenja, između stalagmita, na visokim tavanicama i drugim mestima koja je teško dohvatiti. Neki otisci su takvog oblika da se čini da je šaka stezala kamen. Drugima su pak prsti ili savijeni ili ih nema. Neke otiske očigledno je ostavila ista ruka,

ali na njima nedostaju različiti prsti, što ukazuje na mogućnost da su i ti otisci, kao i one crvene i crne tačke, neka vrsta drevne komunikacije simbolima – neka vrsta primitivnog „znakovnog jezika“. Što je još značajnije, nepogrešive sličnosti između otisaka pronađenih na suprotnim krajevima sveta možda govore da ovi običaji imaju zajedničko poreklo, starije od izlaska *Homo sapiensa* iz Afrike pre gotovo sto hiljada godina. Moguće je da su ljudi koji su ostavili otiske šaka u Indoneziji i oni koji su ih načinili u zapadnoj Evropi govorili istim simboličkim jezikom.

Negativni i pozitivni otisci šaka u Kueva de las Manos, Santa Cruz, Argentina (oko 15.000. do 11.000. godine p. n. e.). Mariano /CC-BY-SA-3.0/ Wikimedia Commons

Zanimljivo, naučnici sada veruju da većina tih otisaka pronađenih u pećinama Evrope i Azije pripada ženama. To opovrgava tvrdnju da su te pećine, kao i obredi koji su se u njima izvodili, bili prvenstveno muški posao. Moguće je da je pristup izvesnim prostorijama ili delatnostima bio ograničen, možda na učesnike nekog obreda ili inicijacije, ali po svemu sudeći pećine su primale sve članove zajednice: muškarce i žene, mlade i stare.¹⁵

Pod slabom svetlošću treperavog plamena, Adam i Eva pažljivo prolaze kroz ovu prostoriju opipavajući svaku neravninu na zidu – udubljenja, hladne i tople tačke – i traže pogodno mesto da ostave svoje otiske šaka. Ovo je dugotrajan i intiman postupak, iziskuje dobro poznavanje površine stena. Tek kada ostave otiske spremni su da nastave putovanje do samog srca pećine: male zbijene prostorije zavučene u opasno nagnuti, gotovo nepristupačni ugao kompleksa koji je Brej nazvao Svetilište.

Ovde zidovi praktično pulsiraju od jarko obojenih slika životinja, naslikanih ili urezanih u kamen. Ima ih stotine, međusobno se preklapaju, skamenjene u grozničavom kretanju: bizoni, medvedi i konji, irvasi i mamuti, jeleni, divojarci i neka tajanstvena neprepoznatljiva stvorenja – neka suviše fantastična da bi bila stvarna, druga koja prelaze granice između ljudi i životinja.

Nije potpuno tačno nazivati ove crteže „slikama“. Oni su, kao i tačke i otisci dlanova, simboli koji predstavljaju animističko verovanje naših predaka da su sva

živa stvorenja međusobno povezana i da imaju jedan zajednički duh. Zbog toga se u pećinama retko viđa okolina u kojoj te životinje obitavaju. Često su životinje naslikane u kinetičkoj mrlji koja nagoveštava kretanje, ali nema trave, drveća, žbunja niti potoka po kojima bi se kretale; nema nikakvog „tla“. Životinje kao da lebde u slobodnom prostoru, naglavce, pod čudnovatim, nemogućim uglovima. One su halucinatorne, lišene konteksta, nestvarne.¹⁶

Uobičajena je pretpostavka da su ove pećinske slike služile kao nekakva „lovna čarolija“, kao amajlije koje će pomoći lovcu da uhvati plen. No, životinje naslikane u tim pećinama najčešće ne predstavljaju životinje koje su živele oko pećina. Arheološki nalazi pokazuju da ne postoji gotovo nikakva veza između vrsta prikazanih na zidovima i onih kojima su se umetnici hranili. Životinje su vrlo retko prikazane u bekstvu, zarobljene ili kako pate. U svim tim pećinama gotovo da nema bilo kakvih znakova nasilja. Neke životinje izukrštane su oštrim crtama koje se obično tumače kao koplja ili strele zabodene u njih, ali pažljiviji pogled otkriva da te crte ne ulaze u životinjska tela, nego da izbijaju iz njih. Po svemu sudeći, te crte predstavljaju auru ili duh životinja – njihovu dušu. Kako je francuski antropolog Klod Levi-Stros primetio, primitivni ljudi nisu odabrali upravo te životinje da ih ovekoveče na kamenu zato što su „dobre za jelo“, nego zato što su „dobre za razmišljanje“.¹⁷

Adam i Eva ne ulaze u te pećine da slikaju svet koji poznaju. Čemu bi to služilo? Oni su tu da zamišljaju svet koji postoji izvan njihovog. Štaviše, oni zapravo ne slikaju bizone i medvede na steni nego oslobađaju te slike iz stena. Stojeći u polutama uskih hodnika, posmatrajući zid pećine, milujući ga rukama, oni čekaju da se slika pojavi. Oblina na zidu postaje bedro antilope. Pukotina služi kao polazna tačka za irvasove rogove. Ponekad je neophodna samo sitna dopuna – mrlja boje ovde, duboki žleb tamo – da se prirodni oblik stene preobrazi u mamuta ili kozoroga. Kakva god bila tema, njihov zadatak nije da naslikaju sliku, nego da je dovrše.

Crteži su često zavučeni iza stubova ili smešteni tako da samo šačica ljudi može istovremeno da ih vidi, i to iz određenog ugla, što nagoveštava da je pećina – ne samo slike u njoj, nego čitava pećina – služila kao deo duhovnog doživljaja. Pećina je postala mitogram; trebalo je da se čita, kao što vernici čitaju svete spise.¹⁸

Ako su pećine u dolini reke Volp neka vrsta svetog teksta, onda Adam i Eva uskoro stižu do najvažnije tačke, do trenutka u kom se misterija svega što su do tada iskusili otkriva u spektakularnom vrhuncu.

S drugog kraja Svetilišta pruža se tunel toliko uzak da njime istovremeno može da se kreće samo dvoje ljudi. Da bi ušli, moraju polako da puze na šakama i kolenima, jer se tunel penje na usku izbočinu svega šezdesetak centimetara od poda pećine. Kad stignu na vrh, mogu da se usprave i da oprezno krenu po izbočini pripijajući

se za stenu da ne padnu. Posle nekoliko metara izbočina se širi, pa najzad mogu da se okrenu prema zidu. Tek tada, kad podignu pogled ka tavanici, videće najvažniju sliku u čitavom kompleksu – sliku koja tako oduzima dah, koja izaziva toliko strahopoštovanja da ju je gotovo nemoguće opisati.

Na slici je čovek – toliko je sigurno. No, ima tu još nečega. Ima ljudske noge i stopala, ali jelenske uši i oči sove. Duga raščupana brada pada mu po grudima. Dva divno uvijena jelenska roga rastu mu iz glave. Šake mu liče na medveđe šape. Mišićave grudi i bedra pripadaju antilopi ili gazeli. Utaknut između zadnjih nogu je veliki poluukrućeni penis savijen naviše tako da gotovo dodiruje nakostrešeni konjski rep koji mu raste iz zadnjice. Ova figura kao da je prikazana usred plesa. Telom je okrenuta ulevo, ali licem ka posmatraču, oči sove oivičene su crnim i širom su otvorene, zenice su sitne i bele i ovekovječene u večitoj usredsređenosti.

Ova figura je jedinstvena po tome što je istovremeno i naslikana i ugravirana. Neprestano je prilagođavana, docrtavana i doslikavana, možda hiljadama godina. Bledi tragovi boje naziru se oko nosa i na čelu. Neke pojedinosti su vrhunski izvedene. Na levoj nozi vidi se čašica kolena. Druge sitnice su pak vrlo grube. Prednje šape izgledaju nedovršeno, kao da su naslikane na brzinu. Čitava figura visoka je oko sedamdeset pet centimetara i daleko je veća od svih drugih slika u prostoriji. Šta god predstavljala, dominira prostorijom lebdeći iznad tame.

Čarobnik (interpretacija crteža koju je napravio Anri Brej. Pećina Tri brata, Francuska od 18.000 do oko 16.000 g. p. n. e.) Copyright © David Lindroth, Inc.

Kad je Anri Brej prvi put video ovu figuru pre jednog veka, potpuno se prenerazio. To je očigledno bila slika nekog kulta, predviđena da joj se ljudi klanjaju, možda i da joj se mole. U drugim pećinama nema ovakvih figura, usamljenih, izdvojenih i dominantnih. Izdignuta je visoko iznad nivoa očiju, pa deluje kao da vlada međusobno preklapljenim životinjama u Svetilištu. Brej je u prvi mah pretpostavio da slika predstavlja šamana obučenog u kostim načinjen od delova raznih životinja. Dao joj je ime „Čarobnik“ i ono se zadržalo.¹⁹

Reza Aslan
BOG: LJUDSKA ISTORIJA

Za izdavača
Dejan Papić

Urednik
Srđan Krstić

Lektura i korektura
Saša Novaković, Vladimir Stokić, Dragoslav Basta

Slog i prelom
Igor Škrbić

Dizajn korica
Nevena Mišković

Tiraž
2000

Beograd, 2019.

Štampa i povež
Artprint MEDIA, Novi Sad

Izdavač
Laguna, Beograd
Resavska 33
Telefon: 011/3341-711
www.laguna.rs
e-mail: info@laguna.rs

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2-14

АСЛАН, Реза, 1972–

Bog: ljudska istorija / Reza Aslan ; preveo Nenad Dropulić. - Beograd
Laguna, 2019 (Novi Sad: Artprint MEDIA). - 318 str. : ilustr. ; 20 cm
Prevod dela: God / Reza Aslan. - Tiraž 2.000. - Napomene: str. 217-318.

ISBN 978-86-521-3402-1

a) Бор 6) Религија

COBISS.SR-ID 277301004